

Ржевська В.С.*

ЕЛЕМЕНТИ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ У ЗМІСТІ ВЕСТФАЛЬСЬКОГО МИРУ 1648 р.

Положення Вестфальського миру, що містять зобов'язання сторін щодо колективної безпеки, виявляються та аналізуються у порівнянні із пізнішими міжнародними актами у відповідній сфері.

Ключові слова: Вестфальський мир, Мюнстерський трактат, Оснабрюкський трактат, міжнародна безпека, колективна безпека, міжнародно-правові зобов'язання

Положения Вестфальского мира, включающие обязательства сторон в отношении коллективной безопасности, выделены и проанализированы в сравнении с позднейшими международными актами в соответствующей сфере.

Ключевые слова: Вестфальский мир, Мюнстерский трактат, Оснабрюкский трактат, международная безопасность, коллективная безопасность, международно-правовые обязательства.

The provisions of the Peace of Westphalia containing elements of collective security system are brought forward and analyzed in comparison with later international documents in the respective field.

Key words: Peace of Westphalia, Treaty of Münster, Treaty of Osnabrück, international security, collective security, obligations under international law.

Постановка проблеми. Відомий Вестфальський мир (буквально Мюнстерський і Оснабрюкський мирні трактати від 24 жовтня 1648 р.), що завершив Тридцятилітню війну (1618-1648 рр.), окрім іншого, містить ряд положень, що мали гарантувати досягнутий мир і встановлюють для сторін елементи зобов'язань з колективної безпеки. Особливе значення, що традиційно надається Вестфальському мирові як такому, що в багатьох відношеннях визначив засади міжнародного правопорядку до ХХ ст. включно, природно привертає нашу увагу і до цих положень. Справді, у низці міжнародно-правових документів ХХ ст. в сфері підтримання міжнародного миру й безпеки можна знайти відгомін відповідних положень Мюнстерського та Оснабрюкського трактатів чи принаймні побачити схожі формулювання.

Аналіз досліджень та публікацій. Хоча Вестфальському миру присвячена обсяжна наукова література, елементам колективної безпеки як його складовим в ній приділяється порівняно мало уваги. Це пояснюється значною мірою тим, що передбачена Вестфальським миром колективна безпека на практиці не діяла, а також тим, що відповідні його положення не надто цікавили дослідників до того, як була створена і почала реалізовуватись універсальна система колективної безпеки.

* кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Так, наприклад, А. Кассезе звертає увагу на схожість між схемою колективної безпеки за Вестфальським миром та відповідною схемою за статутом Ліги Націй [1, с. 24]. На елементи колективної безпеки у Вестфальському мирі та перешкоди для їх практичного здійснення вказують також М. Ейкхерст та П. Маланчук [2, с. 11]. В українській міжнародно-правовій науці тема Вестфальського миру ґрунтовно досліджена А.І. Дмитрієвим. Він, зокрема, звертає увагу на те, що Вестфальський мир «поклав початок епохи універсального міжнародного права, якому притаманні ознаки вестфальської конфігурації, що здатна трансформуватися у різні історичні періоди» [3, с. 89].

Мета статті – виявлення та аналіз положень у текстах Мюнстерського та Оснабрюцького трактатів, які відображають комплекс зобов'язань сторін з колективної безпеки. Використовується метод порівняння із пізнішими міжнародно-правовими актами в сфері колективної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи Вестфальський мир на предмет його значення для розвитку ідеї та практики колективної безпеки (як і міжнародного права загалом), слід, втім, зважати на декілька обставин. По-перше, слід брати до уваги особливу природу Вестфальського миру: безперечно, він мав значення для розвитку міжнародного права і визнавався таким, але водночас він визначив внутрішній устрій Священний Римської імперії німецької нації після Тридцятилітньої війни і став основним законом цієї імперії. По-друге, нам слід зважати на те, що автори Вестфальського миру не користувалися нашим понятійно-категоріальним апаратом, але ми нині, маючи справу із такими віхами у розвитку міжнародних відносин і міжнародного права як Вестфальський мир, впадаємо у сильну спокусу екстраполювати на той час наші сучасні поняття. Певною мірою наше сучасне уявлення про міжнародно-правове значення положень Мюнстерського і Оснабрюцького трактатів, зокрема, тих, що стосуються колективної безпеки, залежить від того, як ми розглядаємо устрій імперії за їх наслідками – як федерацію, або, можливо, як конфедеративне чи наднаціональне утворення. Нам було б зручно кваліфікувати імперію з допомогою одного з цих понять, але маємо бути свідомі того, що жодне з них не підходить для цього у нашому сучасному значенні. Нарешті, важливо пам'ятати, що Вестфальський мир – явище історичне. Він мав певне велике значення на час свого укладення, зрозуміле сучасникам, але у подальшому його значення змінювалося із історичною відстанню, і мимоволі уявлення наступних поколінь зі своїх часів про характер і масштаби його наслідків проектувалися на зміст трактатів.

Стаття III Мюнстерського трактату встановлює обов'язок договірних сторін заради підтримання міцної та щирої взаємної дружби ніколи не допомагати ворогам одна одній, нинішнім або майбутнім, з будь-якої підстави або приводу, ані зброєю, ані грошима, ані солдатами чи будь-якими засобами. Так само ніхто з учасників цього замирення не має допускати прохід ворожих військ через його країну або їх тимчасове перебування у ній [4].

Зобов'язання договірних сторін не допомагати ворогам одна одній можна розглядати як таке, що доповнює зобов'язання взаємної допомоги у випадку порушення договору (міститься нижче у статті СХХІІІ). Можемо також провести аналогію із положеннями «Визначення агресії» 1974 р., відповідно до яких «ніякі міркування будь-якого характеру, будь-то політичного, економічного, воєнного або іншого характеру, не можуть слугувати виправданням агресії» (ч.1 статті 5) і «ніяке територіальне надбання або особлива вигода, одержані в результаті агресії, не є і не можуть бути визнані законними» (ч.3. статті 5) [5]. Хоча можна сперечатись, наскільки визнання результатів застосування сили є формою допомоги тому, хто силу застосував, всі ці положення документів, прийнятих у різні історичні епохи, з різного боку підходять до тези про те, що важливою умовою підтримання

міжнародного миру є сумлінне ставлення до цього завдання та єдність позиції «третіх» держав по відношенню до учасників певного збройного конфлікту.

Оскільки Вестфальський мир має на меті встановити дружні та союзницькі відносини між колишніми ворогами, з цього логічно випливає, що у статті III йдеться передусім про недопущення допомоги ворогам, які не є учасниками даного миру. Це дозволяє нам до деякої міри провести аналогією між зобов'язаннями сторін за статтею III Мюнстерського трактату із зобов'язаннями сторін відповідно до статті 17 Пакту Ліги Націй та статтею 6 Статуту ООН. Незважаючи на відмінності у конкретному змісті зобов'язань, всі ці положення спрямовані на створення гарантій безпеки договірних сторін від загроз з боку держав, які не беруть участь у даних угодах.

Помітна також схожість між статтею III Мюнстерського трактату та частиною 5 статті 2 Статуту ООН, згідно якої «всі Члени Організації Об'єднаних Націй надають їй всемірну допомогу в усіх діях, що вживаються нею відповідно до цього Статуту, і утримуються від надання допомоги будь-якій державі, проти якої Організація Об'єднаних Націй вживає заходи превентивного чи примусового характеру» [7].

Відповідно до статті CXXXII Мюнстерського трактату той, хто своєю допомогою чи порадою порушить цю угоду про громадський мир, або чинитиме спротив її виконанню та зазначеній вище реституції, або той, хто намагатиметься, після того, як реституція правомірно відбулася без порушень процедури, про яку погодилися раніше, і без правомірного розгляду справи і без звичайного суду досаждатиме тим, чиї права було відновлено, духовним чи світським, він зазнає покарання як порушник громадського миру. У цьому положенні ми можемо побачити закріплення зв'язку між інститутом відповідальності та підтриманням міжнародного миру: саме як порушник миру мав би розглядатися той, хто почав би намагатися неналежного йому за правом.

За статтею CXXXIII всі сторони угоди зобов'язані захищати всі і кожену статті цього миру від будь-кого, без розрізнення релігії. Якщо будь-яке положення договору буде порушене, ображений має передусім закликати порушника не вдаватися до жодних воєнних дій, але передати спір на дружнє врегулювання або у звичайне судове провадження. Однак у випадку, якщо протягом трьох років спір не може бути вирішений жодним із цих способів, стаття CXXXIV встановлює зобов'язання всіх і кожного, про кого йдеться в даній угоді, приєднатись до ображеної сторони і допомагати їй порадою чи силою протистояти правопорушенню. Але попередньо ображена сторона мала повідомити їх, що м'які засоби і правосуддя ні до чого не призвели. Це положення не має перешкоджати нічий юрисдикції та здійсненню правосуддя відповідно до законів кожного державця й кожної держави. Жодній державі імперії не дозволено добиватися свого права силою зброї, але у випадку будь-якого спору, теперішнього чи майбутнього, кожен має випробувати засоби звичайного правосуддя, і порушник цього буде вважатися порушником миру. Рішення судді буде виконане без розрізнення стану, як то визначають закони імперії щодо здійснення арештів та виконання вироків.

У цих положеннях ми бачимо: 1) зобов'язання з колективного захисту, причому об'єктом захисту виступає сума зобов'язань сторін за цим трактатом, 2) надання переваги мирним засобам захисту права перед воєнними та вимогу вичерпання мирних засобів до застосування сили, 3) обов'язкову процедуру попереднього мирного врегулювання, яку буде нагадувати та, що буде згодом передбачена Пактом Ліги Націй. Порівняймо і такі деталі: Мюнстерський трактат встановлює, що мирного вирішення спору потрібно домагатися протягом трьох років. Пакт Ліги Націй (стаття 12) встановлює, що сторони спору у будь-якому випадку зобов'язані не вдаватися до війни протягом трьох місяців після судового чи арбітражного рішення, або доповіді Ради Ліги Націй [8].

Аналізуючи відповідні положення Мюнстерського трактату, звернемо увагу також на застереження щодо юрисдикції та здійснення правосуддя відповідно до законів кожного державця й кожної держави – адже Вестфальський мир став ще й основним законом імперії.

Задля кращого збереження громадського миру, стаття СХХV Мюнстерського трактату встановлює, що будуть поновлені імперські округи, і що тільки-но буде відчутний будь-який початок лиха, буде додержано передбачене основними законами імперії щодо виконання та збереження громадського миру. У використанні імперських округів (Reichskreise) в тому числі заради підтримання миру ми нині можемо побачити аналогію до сучасного регіонального рівня системи колективної безпеки. Втім, маємо пам'ятати, що дане положення Мюнстерського трактату стосується внутрішніх відносин в рамках Священної Римської імперії, а глава VIII Статуту ООН «Регіональні угоди» стосується відносин між суверенними державами. Наше сучасне розуміння цього положення залежатиме саме від того, як ми кваліфікуємо відносини між державними утвореннями та центром в рамках імперії.

Стаття СХХVI спеціально встановлює, що при проході військ через іноземну територію прохід буде здійснюватись за рахунок того, кому ці війська належать, і при цьому ті, через чий краї воно проходить, не мають нести будь-якого тягарю, і їм не має заподіюватись жодної шкоди. У цьому зобов'язанні ми можемо побачити приблизну (хоча далеко не повну) аналогію до окремих положень сучасної статті 3 «Визначення агресії» 1974 р. (пункт е) статті 3), яка теж втілює намір усунути загрозу для безпеки держави від іноземних військ, які перебувають на її території. Однак надалі обидва документи відрізняються за конкретним змістом: у Мюнстерському трактаті безпосередньо йдеться про те, що іноземні війська не мають заподіювати шкоду місцевим мешканцям та місцеві не мають нести матеріальні витрати, пов'язані із забезпеченням іноземних військ. У «Визначенні агресії» безпосередньо йдеться про те, що порушення державою умов, за якими її війська перебувають на території іноземної держави (причому конкретних умов – застосування сили або продовження перебування понад термін) може бути визнане актом агресії з боку держави, якій належать ці війська. Але у «Визначенні агресії», до того ж, йдеться про перебування військ на іноземній території за угодою взагалі, а не тільки про їх прохід іноземною територією.

Окрім цього, Стаття СХХVI Мюнстерського трактату містить узагальнююче положення: «Словом, все, що основні закони імперії визначають і приписують щодо збереження громадського миру, має бути суворо додержано» [4]. Таким чином, всі правові зобов'язання щодо збереження громадського миру виділяються в окремий комплекс, якому надається особливо важливе значення.

Відповідні положення містить і стаття XVII Оснабрюцького трактату. Згідно її параграфу 5 укладений мир є безстроковим, і договірні сторони мають охороняти і захищати всі статті миру про ти будь-кого без розрізнення віри. Якщо якась стаття буде порушена, потерпілий має схилити правопорушника вирішити справу мирним шляхом – за угодою або через суд. У випадку, якщо шляхом застосування жодного з цих засобів справа не могла бути вирішена протягом трьох років, інші договірні сторони мали об'єднатися з потерпілим «порадою та ділом» [9] і за вказівкою потерпілого силою зброї усунути правопорушення, яке не вдалося усунути мирним засобами. Так само, це положення має діяти без шкоди для юрисдикції будь-якого князя або стану чинних законів та правил.

Заборону застосування сили встановлює параграф 7. Відповідно до нього жодному імперському стану не дозволено боронити своє право силою та зброєю, але кожен має

ставати на шлях права, якщо спір виник чи виникне в майбутньому. Порушник цього буде оголошений порушником миру (використовується також латинський термін *rei sit fractae pacis* – порушення миру, або громадського порядку). Те, що буде вирішене судом, має виконуватись без розрізнення станів, як встановлено законами імперії щодо виконання вироків.

Встановлення імперських округів для кращої охорони миру та застосування заходів по відношенню до неспокою чи заворушень відповідно до законів імперії щодо здійснення та збереження громадського миру передбачалися параграфом 8. Правила щодо проходу іноземних військ через територію закріплює параграф 9. При такому проході мали дотримуватись закони імперії щодо збереження громадського порядку.

Санкцію за порушення миру встановлює параграф 4 статті XVII Оснабрюцького трактату: порушник миру або погоджених правил реституції має сплатити штраф за порушення миру (*roenam fractae pacis*). Така відповідальність має бути закріплена в імперських законах.

Висновки. Підсумовуючи, можемо сказати, що комплекс зобов'язань з колективної безпеки за трактатами – складовими Вестфальського миру включав:

- обов'язок договірних сторін додержувати мир у взаємних відносинах;
- заборону допомоги у будь-якій формі ворогам інших договірних сторін;
- відповідальність порушників громадського миру;
- обов'язок взаємної допомоги договірних сторін без розрізнення релігії;
- порядок дій договірних сторін у випадку порушення договору: обов'язок попереднього вичерпання мирних засобів, якщо це буде безрезультатним – обов'язок підтримати постраждалу сторону у мирній чи військовій формі (але обов'язково підтримати саме її, так, щоб позиція всіх учасників договорів щодо конфлікту була єдиною);
- використання імперських округів для підтримки безпеки (що стосується саме внутрішньої організації імперії);
- гарантії від загрози з боку іноземних військ, які проходять територією.

Із розглянутих вище положень можна також зробити висновок, що законним застосуванням сили відповідно до трактатів є примусові дії до порушника миру, але не раніше, ніж будуть вичерпані засоби мирного врегулювання.

Список використаних джерел

1. Cassese A. *International law.*/ A. Cassese – Oxford University Press, 2005. – 558 p.
2. Malanczuk P. *Akehurts's Modern Introduction to International Law.* – London and New York, Routledge. – 1997.
3. Дмитрієв А.І., Дмитрієва Ю.А., Задорожній О.В. *Історія міжнародного права/ А.І. Дмитрієв, Ю.А. Дмитрієва, О.В. Задорожній* – К.: Видавничий дім «Промінь», 2008. – 383 с.
4. *Treaty of Westphalia. Peace Treaty between the Holy Roman Emperor and the King of France and their respective Allies// The Avalon Project: Documents in law, history and diplomacy.* Yale Law School. Lillian Goldman Law Library in memory of Sol Goldman [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp.
5. *Определение агрессии. Резолюция, принятая XXIX сессией Генеральной Ассамблеи ООН, 14 декабря 1974 г. // Действующее международное право.* В 3-х томах. Составители Ю.М. Колосов и Э.С. Кривчикова. Том 2. / Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова (составление). – Москва: Издательство Московского независимого института международного права, 1996. – С. 199 – 202.

6. Устав Организации Объединенных Наций. //Организация Объединенных Наций [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.un.org/ru/documents/charter/charter1.shtml>.
7. The Covenant of the League of Nations// The Avalon Project: Documents in law, history and diplomacy. Yale Law School. Lillian Goldman Law Library in memory of Sol Goldman [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leag-cov.asp.
8. Osnabrücker Friedensvertrag (Instrumentum Pacis Osnabrugensis, IPO) [Volltext]//Internet-Portal «Westfälische Geschichte[Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/finde/langDatensatz.php?urlID=740&url_tabelle=tab_quelle.